

ESKİ TÜRKLERDE ATEŞ KÜLTÜRÜ VE SOSYOLOJİK GERÇEKLER

FIRE CULTURE AND SOCIOLOGICAL FACTS IN THE ANCIENT TURKS

Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Ocak 2025
Kabul: 21 Mart 2025

Article Info

Received: January 29, 2025
Accepted: March 21, 2025

Öz

Türk kültürü ve tarihinde ateşle alâkalı inanışların temeli çok eski devirlere kadar gitmektedir. Buna bağlı olarak Kök Türklerden haber veren Çin kaynaklarında ateşi bulan kişinin unvanının da Türk diye anılması ilgi çeken bir konudur. Ayrıca günümüzde Sibiryâ'da yaşayan Türklerin inancına göre, ilk insanlar meyve ve otlâ beslendikleri için ateş lazım değildi. Isınmak ve etin bir gıda olarak tüketilmeye başlanmasıyla birlikte ateşe ihtiyaç duyulunca Tanrı (Ülgen) gökten biri ak, biri kara iki taş indirdi. İnsanlar kuru otları bu taşları birbirine sürterek yaktı. Dolayısı ile Tanrı'nın insanlara bahşettiği ateşi kutlu sayan Türklerin itikadına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar ve bu yüzden de hemen hemen onların hayatında ateş bir şekilde yer alır. Netice itibarıyla ateş konusundaki inanışlar Türklerin sosyal hayatlarının bir ihtiyacından doğmuştur. Eskiden tıbbın ilerlemediği çağlarda, birtakım bulaşıcı ve mikrobik hastalıkların tedavisinde ateşten faydalandığını hepimiz bilmekteyiz ki, kaynaklarda anlatılanlar ve günümüzde tatbik edilen bazı geleneksel uygulamaların temelinde bu yatıyor. Buna bağlı olarak Türklerde ateş ve ocağın kütuluğu birbirinden ayrılmaz. O yüzden bütün Türkler ocağın sönmesini ailenin ya da soyun kuruması olarak görürlerdi. Türk düşüncesinde aileleri akşamları etrafında birleştiren ve ısıtan, üzerinde yemeklerini pişirip, aynı kaptan karınlarını doyuran ateşin sönmesi ölüme işarettir. Güney Sibiryâ yani Altay, Tuva, Hakas Türkleri her şeye küfretseler de ateşe hakarete bulunmazlar. Bütün Türklerce ateşi su ile söndürmek, tükürmek, işemek, ateşle oynamak, üstünden atlamak kesinlikle yasaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Eski Türk İnancı, Ateş, Ateşle Tedavi, Türklerde Ateş Kültürü

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi; Tarih Bölümü; Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı; sgomec@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4606-9006. Ankara-Türkiye.

Abstract

The basis of fire-related beliefs in Turkish culture and history goes back to ancient times. Accordingly, it is an interesting issue that the title of the person who discovered fire is referred to as Turk in Chinese sources reporting from the Kok Turks. In addition, according to the belief of the Turks living in Siberia today, fire was not necessary because the first people ate fruits and herbs. When fire was needed for warmth and meat began to be consumed as food, God (Ulgen) sent down two stones from the sky, one white and one black. People burned dry grass by rubbing these stones together. Turks, who consider fire as a thing that God gave to people to be sacred, believe that it cleans everything and expels evil spirits. Therefore, fire is almost always present in their lives in some way. As a result, beliefs about fire arose from a need of the social life of the Turks. We know that in the past, when medicine was not advanced, fire was used in the treatment of some infectious and microbial diseases. This lies at the basis of what is described in the sources and some traditional practices practiced today. Accordingly, the holiness of fire and hearth are inseparable among Turks. In Turkish thought, the extinguishing of the fire that unites and warms families around it in the evenings, on which they cook their meals and feeds them from the same pot, is a sign of death. Although the Turks of Southern Siberia, that is Altai, Tuva, Khakas-swear at everything, they do not insult fire. It is strictly forbidden for all Turks to extinguish fire with water, spit on it, urinate on it, play with it, or jump over it.

Keywords: *Turkish Culture, Ancient Turkish Belief, Fire, Cure with Fire, Fire Culture in Turks*

İnsanlar yaradılış itibarıyla kendilerinden güçlü ve ulaşılmaza karşı her zaman bir hayranlık duymuştur. Buna binaen ilk çağ toplumları bazen çevrelerinde yer alan göle, dağa, ırmağa, bazen fiziki bir hadise olan gökten inen yağmura, çakan şimşeğe, düşen yıldırıma, sonra güneşe, aya, yıldızlara karşı saygı göstermişle bazen de Tanrı tarafından gönderilen dinlerin yozlaşması suretiyle bunlara tapmışlardır. Bu noktada Türklerin eski dini inanışları üzerine araştırma yapanların bir kısmı konuyu yeterince incelemeyen ve bunların altında yatan sosyolojik gerçeklere bakmadan, Türklerin ateşle alâkalı gelenekleri hususunda yanlış yorumlara gitmektedirler. Onları buna sevk eden en önemli sebep, bugünkü Sibirya Türk halklarının itikatlarıyla, eski Türk inanç sistemini karıştırmalarıdır.

Zamanımızda semavi din anlayışlarına ters ve tartışmalı bir terim olan “kült” kavramı ile ilişkilendirilen ateşe gösterilen saygı durumunun Türklerde bambaşka olduğunu söyleyebiliriz. İşte biz bu çalışmada öncelikle tarihi kaynaklar ve bugünkü uygulamalarda geçen şekliyle Türklerdeki ateşle alâkalı gelenekleri ele alacağız.

Türk kültürü ve tarihinde ateşle alâkalı inanışların temeli çok eski devirlere kadar gitmektedir. Buna binaen Kök Türkleri anlatan Çin yıllıklarına baktığımızda ateşi bulan kişinin unvanının da Türk diye yazılması ilgi çeken bir husustur. Bu hikâyenin içerisine birtakım abartılmış mitolojik unsurlar girmesine rağmen, gerçek olan ateşin işlevi, soyun ve baba ocağının sürekliliğinin bir işareti olmasıdır. Söz konusu destan özetle şöyledir:

Kök Türklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Orkun Havzası'ndan¹ çıkmışlardır. Onların kabilesinin başkanına A-pang-pu (Apa Bangu/Halkına Bağlı) deniyordu. Bu beyin onyeddi kardeşi vardı. Küçük kardeşlerinin adı İ-chi Ni-shu-tu (İçik İni Kutlug) idi. Bu çocuk kurttan dünyaya gelmişti. Ayrıca bütün kardeşlerinin yaradılışları biraz zayıf olduğu için, devletleri düşmanlarınca hızlı bir şekilde yıkıldı. Olağanüstü bir güç ve özelliklere sahip İçik İni Kutlug'un yağmur yağdırma ve rüzgâr estirme yetenekleri bulunuyordu. Onun iki evdeşi vardı.

Bu kadınlardan birisi dört² çocuk dünyaya getirdi. Onlardan birisi beyaz bir leylek (ya da kuğu) oldu. İkincisi Mogolistan'ın kuzey-batı taraflarındaki A-fu ile Kem nehirleri arasını kendisine yurt tuttu. Bunun adı Kırgız idi. Üçüncü oğul da yine Yenisey'in (Enesey/Anaçay) kıyılarında³ yerleşti. Dördüncü oğul ise Sayan Dağlarının batı taraflarında⁴ yaşıyordu ve onların da en büyüğüdü. Bu bölgede, dağılan eski devletin önderi Apa Bangu'nun bir ailesi ikamet ediyordu. Bunlar soğuk yüzünden çok ıstırap çekmekteydiler. Bu dört çocuğun en büyüğü orada ateşi keşfederek, kardeşlerini ısıtarak besledi. Bu suretle aile ölümden kurtulunca, diğer üç kardeş anlaşarak yaşıca en büyüklerini kendilerine han seçtiler. Ona "Türk"

¹ Ana kaynakta Sou ülkesi diye geçen yer Hsien-pi yurdu ile birleştirmektedir ki (Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, II. Buch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1958, s. 489), bize göre burası Orkun Havzasıdır.

² Türk düşüncesinde dünya, dört ana ve dört ara yön ile bir de merkez olmak üzere dokuz parçalı bir yapı şeklinde idi ve Türk hakanının yaşadığı başkent ile onun içindeki kaganlık sarayı (ordu-örgin) dünyanın kalbi ve merkezi sayılıyordu. İşte yukarıdaki destanda geçen bu dört çocuk herhalde yine Oguz Kagan'ın dört atası gibi dünya hâkimiyeti ile alâkalıdır. Bu durum anonim bir Çingiz-nâme'de, yönler karıştırılmış olsa da Dīb Yabgu'nun dört oğlundan Kara Han'ın kuzeyi, Or Han'ın batıyı, Kür Han'ın doğuyu, Küz Han'ın da herhalde güneyi yönettiğine dair bir atıfla vurgulanmaktadır. Bk. Mustafa Kaçalın, *Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 63; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yayınları, Ankara 2023, s. 193.

³ Burası ana kaynakta Chu-chin Suyu diye geçer. Bk. Mau-tsai, 1958, s. 489.

⁴ Buralar ana kaynakta Chien-shu ve Shin Dağları şeklinde anılmaktadır. Bk. Mau-tsai, 1958, s. 489-490.

unvanı verildi. Hakikatte bunun ismi Na Tu-lu (Togru/Ordulu/Törülü/Tuglu/Başkenti Elinde Tutan) idi ve on tane eşi vardı. Bu kadınların dünyaya getirdiği erkek çocukların tamamı da soyadlarını annelerinin isimlerinden almışlardı. İşte Börülü (A-shih-na/Aşina/Çina/Çona) ailesi ise Türk'ün küçük karısının neslinden gelmekteydi.

Türk vefat edince, on farklı anadan doğan evlatları bir araya geldiler ve içlerinden birini kagan atamak istediler. Onlar büyük bir ağacın altında toplandılar ve ağaca doğru kim daha çok yükseğe zıplarsa, onun başkan olmasına karar verdiler. Börülü'nün oğlu diğerlerinin içinde en genç olması hasebiyle, en yükseğe zıpladı. Böylece onu önder seçtiler. Börülü'nün çocuğu kagan olunca, A-hien Şad (Bilge/Aka) unvanını aldı.⁵

Tarihteki Türkler ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inandıklarından, hemen hemen onların hayatlarının her evresinde ateş bir şekilde yer almıştır. 6. yüzyılda Kök Türklere gelen Doğu Roma elçilerinin fena düşüncelerden arındırılmaları için bir-iki kamın ellerindeki yanan dal parçalarıyla onların etraflarında döndükleri ve ateşten atlatıldıkları Bizans kaynaklarında kayıtlıdır. Mogollarda da bu adet görülür ki, onüçüncü asrın ikinci yarısına doğru Mogol hanının yanına gönderilen Hristiyan elçi ve papazların bütün kötülüklerden uzaklaştırılmaları gayesiyle bu şekilde ateşten atlatıldıklarını bilmekteyiz. Mesela Altun Orda hanı Batu'yu ziyarete giden Çernigov knezi Mihail'in bu âdetin Hristiyanlık akidelerine aykırı olduğunu söyleyerek ateşten atlamama konusunda ısrar edince öldürüldüğüne dair rivayetler vardır.⁶ Hatta Müslüman Türklerde de bunlar gelenek halinde yaşamaktadır. Nevruz ateşinden atlamak bunun en güzel

⁵ Buradaki ağaca yukarı zıplama motifi herhalde güç, erdem ve yetenekle alâkalı olmakla beraber Tanrı'ya ulaşip, kut alma veya "han kötürme" merasiminin bir tezahürü de olabilir. Bk. Saadettin Yağmur Gömeç, "Türk Adı Nasıl Ortaya Çıktı", *Devlet*, 11/451, Ankara 2014, s. 53; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, Berikan Yayınları, Ankara 2021, s. 188-190.

⁶ Eda Tanuğur, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkîhü'l-Âsâr Fî Vakıy'î Kazan ve Bulgar ve Mülûki't-Tatar Adlı Eserin Latinizesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 216; Mouradgea D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, ter. Mustafa Rahmi, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1340-1342, s. 256; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I, Otağ Yayınları, İstanbul 1969, s. 58; Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. S. Karatay, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1986, s. 94; Saadettin Yağmur Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2021, s.89; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 47-49; Nikolay Fedoroviç Katanov, *Türk Kabileleri Arasında*, çev. A. Bağcı, Kömen Yayınları, Konya 2004, s. 116.

örneğidir. Bu durum bir yana Kırgız-Kazak Türkleri yaktıkları Nevruz ateşinin üstünden zıplarken şöyle derler:

Alas, alas, Alas

Her beladan halas.⁷

Türk Dünyasının pek çok yerinde Nevruz ateşinin külleri yıl boyu hastalık, kötülük ve uğursuzluklardan canlılar uzak kalsınlar diye hem insan hem de hayvanların barınaklarının eşiklerine serpilir. Anadolu’da Nevruz ve Hıdırellez şenlikleri sırasında ateşler yakılır ve yaşlı-genç herkes bunun üzerinden atlar. Bu sırada insanlar “ağurluğum, uğurluğum bunun içine”⁸ der. Böylece o yıl hastalık ve uğursuzluklardan uzak kalınacağına inanılır.

Anadolu Yörükleri arasında yakın zamanlara kadar, belki geçmişin kamlarının bir nev’i işlerini yapan kişiler (delbekçi) insan ve hayvanların kötülüklerden korunması için ateşe tuz vs. şeyler serpmiş, büyü ve nazar gibi tılsımları bozmak amacıyla insanların etrafında buhurdanlıklarla dönmüşler, düğünlerde ellerindeki deflerle (delbek) kutlu olmaları için gelinlerin çevresinde dolanarak, bir tören gerçekleştirmişlerdir. Mesela Türkmenistan’da Nevruz’dan önceki bir gece, umumiyetle Türkmenlerin “Gara Çarşenbe” dedikleri günde, belalar ve kötülüklerden arınmak amacıyla bakışlar tarafından “Şaman Odu” diye adlandırılan bir ateş yakılıp, insanlar üzerinden atlar. Ayrıca meydana getirilen eski kap-kacakların da burada yakıldığı söylenmektedir.⁹ Kıpçak Bozkırlarındaki Kazak ve Başkurt Türkleri bir yağlı bezi tutuşturduktan sonra, hastanın etrafında “alas, alas” diye dolanırlar ki, buna “alaslama” denir. Bu kelime Türkiye Türkçesine “alazlama” şeklinde geçmiştir. Manası “ateşte temizleme” demektir.¹⁰ Bütün Türk coğrafyasında, mayıs ayının ilk haftasına denk gelen bazen Hıdırellez bazen de Kımız Murunduk diye anılan günlerde de insanlar hastalık ve

⁷ Mayramgül Dıykanbayeva, *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.60.

⁸ Ramazan Korkmaz, “Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri ve Bu Geleneğin Türk Dünyası İçindeki Yeri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 48, İstanbul 1989, s. 34; Zekiye Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 38.

⁹ Halil İbrahim Şahin, “Türkmenistan’da Şamanlık/Kamlık Geleneğinin Günümüze Yansımaları: Şaman Od ve Küştdepti”, *Türük*, 1/1, Kastamonu 2013, s. 188-189; Eren Fehmi Eroğlu, *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2017, s. 23.

¹⁰ *Derleme Sözlüğü*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 206-207.

kötülüklerden arınmak düşüncesiyle ateşin üstünden atlarlar. Bir kısım Kazak ve Anadolu Yörükleri yaylaya çıkarken hâlâ hayvan sürülerini ya da yeni doğan hayvan yavrularını iki ateş arasından geçirirler. Türkmenler gelin ve damadı düğün esnasında ateşin etrafında dolandırırken, Kazak Türklerinde yeni gelin, eşinin çadırına girince ocağa bir kaşık yağ döker. Sonra dizlerinin üstünde, geçmiş atalarına dua eder. Kaynana da elini ateşte ısıtarak gelinin yüzünü okşar.

Eski Türklerde ocağın kutluluğunu göstermesi bakımından bir gelenek de şudur: Yeni bir gelin aileye katılırken yine bazı törenler icra edilmekteydi. Buna binen gelin çadırına girmeden evvel eşiğin önünde bekler, yanına aile büyüklerinden birisi gelirdi. Sonra onun kolu ve başından tutularak, eşiğe basmadan¹¹ içeri girmesi sağlanırdı. Ona üç defa eşik öptürülür ve ocağın kenarına götürülüp, “üç defa başını ocağa vur” denilir, ateşin üstünden atlatılır, bazen etrafında döndürülür veya ocaktaki küle ayağıyla bastırılırdı. Merasim bitince, ailenin yaşlısı; “evimizde kalacak” derdi. Bu konuyla alakalı olarak Karay Türklerinde ak bir keçe ya da hayvan postu üstünde duran damadın başına kül dökülmesi de son derece ilginçtir.¹² Ancak bütün bunlar ocağın tütmesi ve buna binaen ailenin devamıyla alakalı idi.

¹¹ Tarihteki ve günümüzdeki Türkler ailenin yaşadığı yerleri mübarek görmüşlerdir. O sebepten devlet ve toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin gündelik hayatını sürdürdüğü mekânlar onlarca kutsal idi. Bu mübarek yerlere girmek için ise herkesin önce eşik veya kapıdan geçmeleri lazımdır. Buna binaen 16. yüzyıla ait bir seyahatnamede, Erdebil’deki Şeyh Safi’nin mezarının bulunduğu türbeye girerken kim eşiğe basarsa, ağır cezalara çarptırılır, deniyor. Eşik geleneği Mogollarda da vardır ki, 13. yüzyıl sıralarında Mogol hanı Kubilay ve Batu’yu ziyaret eden Marco Polo ile Plano Carpini’nin hatıralarında da buna değinilmektedir (Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 2 97; Jean-Baptiste Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, çev. E. Gültekin, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 43-44; Ligeti, 1986, s. 94; Ali Hilmi Ömer Budda, *Dinler Tarihi*, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1935, s. 347). Netice itibarıyla eşik, Türklerin kendi dünyaları veya hayatlarının bir başlangıcıdır. Günümüzün Hâk dinlerinde görüldüğü üzere eski Türklerin inançlarında da herhalde insanı, aileyi ve bütün toplumu gözetleyen melekler vardı. Semavi dinlerdeki bu meleklerin insanın sağında ve solunda bulunmalarına benzer bir biçimde, evlerin de eşik ya da kapılarının sağında ve solunda durduklarına tarihteki Türkler muhtemelen inanıyorlardı. Dolayısıyla bu mübarek yaratıkları üstüne basmamak veya onları incitmek amacıyla geçmişte ve günümüzde Türklerin evlerinin içerisine girerken eşiğe basmamaya dikkat ettiklerini düşünmekteyiz.

¹² Freilitz-Rawlig, *Türkmen Aşiretleri*, haz. Ali Cin-Haluk Kortel-Haldun Eroğlu, IQ Yayınları, İstanbul 2008, s. 228-229; Kenan Erzurumlu, *Gerçeğe Hu Diyelim*, Ufuk Ötesi Yayınları, Ankara 2007, s. 127; Dıykanbayeva, 2009, s. 215; Seyyar Suleymanov, *Kırım Karayları*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2013, s. 141.

Günümüzde Sibiry'a'da yaşayan Türklerin inancına göre, ilk insanlar ot ve meyve ile karınlarını doyurduklarından, ateşe ihtiyaçları olmamıştı. Isınmak ve etin bir gıda olarak tüketilmeye başlanmasıyla birlikte ateşe gereksinim duyulunca Tanrı (Ülgen) gökyüzünden biri ak, diğeri kara iki taş indirdi. İnsanlar kuru otları bu taşları birbirine sürterek yaktı. Dolayısı ile Tanrı'nın insanlara bahşettiği ateşi kutlu sayan Sibiryalı Türkler çakmak taşıyla tutuşturulan ateşe başka bir gözle bakarlar. Buna bağlı olarak bazı şaman ayinlerinde şöyle bir dua edilir:

Üç ateşi yakıp veren,

Üç ocağı dikip veren,

Atam (Tanrım) Ülgen.¹³

Sibiry'a Türklerinde son zamanlara kadar gelin ve güveyin ilk ateşlerini çakmak taşıyla yaktıklarına dair tespitler vardır. Çünkü onların düşüncesine göre yeni bir ev ile ailenin teşkili için ateş çok mühimdir. O yüzden de Saha din adamları tören için lazım olan ateşi çakmak taşıyla yakarlar. Onlar kibritle yakılan ateşe Rus ateşi deyip, ayinlerde bunu pek kullanmazlar.

Bunun gibi ateş ile alâkalı gelenekler de Türklerin sosyal hayatlarında en çok rastlanan unsurlardan birisidir. Bütün Türkler ocağın sönmesini ailenin ya da soyun kuruması olarak görürlerdi. Ateşin sönmesi ölüme de işarettir. Sibiry'a Türklerinden Şorlar, mevtanın kırkinci gününde ateş söndürürler ki, bu onun dünyadaki bağının kesildiğinin göstergesidir. Bu sırada ölünün üstüne bıçak veya makas gibi şeylerin konması da belki dünya ile ilişkisinin kesildiğine bir işaret olabilir. "Ocağın sönsün, bacan tütmesin" gibi sözler, hakikatte soyun kuruması, ailenin dağılmasıyla ilgilidir ve aile içinde çok şiddetli anlaşmazlıklar olsa da Türkler aile ocağının devamı hususunda hep hassas davranmışlardır. Hatta Türk düşüncesinde ocak ile aile eş manaya gelmektedir.¹⁴ Ateş ve ışığın hayatın aydınlık ve sıcak yüzü olmasına binaen Uygur Türklerinde yeni evlenen bir kız baba ocağından çıkarken akrabalarından birinin göğ'e dokuz¹⁵ defa ışık açması bir gelenek olmuştur.

¹³ Andrey Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Z. Karadavut-J. Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 11.

¹⁴ İbrahim Dilek, "Sibiry'a Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler", *Bilig*, S. 43, Ankara 2007, s. 33-34; Celil Emet, "Dokuzun Sırrı ve Kara Lamba Dansı", Aktaran, Alimcan İnayet, *Milli Folklor*, 3/17, Ankara 1993, s. 41; Kenin Lopsan Monguş, *Magiya Tuvinskikh Şamanov*, Novosti Tuvı, Kızıl 1993, s. 98; Vahit Türk, "Ocak Sözü ve Ailesi", *Gazi Türkiyat*, S. 5, Ankara 2009, s. 256.

¹⁵ Kaynaklara baktığımızda eski Türklerin başlangıçta kutsal sayıları dokuzdur. Buna bağlı olarak doğudaki Türkler dokuz sayısının kutsallığını devam ettirirken; sonraları Batı

Güney Sibirya yani Altay, Tuva, Hakas Türkleri her şeye küfretseler de ateşe hakarete bulunmazlar. Bütün Türklerce ateşi su ile söndürmek, tükürmek, işemek, ateşle oynamak, üstünden atlamak kesinlikle yasaktır. Ateşin külü de canlıların değmeyeceği ve bilhassa “küllük” diye anılan yerlere dökülür. Bunun gibi Anadolu’da gün battıktan sonra sofraya bezi silkelenmezken, kül de dökülmez. Mesela kırsal bölgelerde yaşayan Türk insanı her gün temizlenen ocak yerine basılırsa evin kutluluğunun gideceğini sanır.¹⁶ Tabii bunların da birtakım sebepleri vardır. Çünkü ateş yakar, yangın çıkarır vs. O yüzden de insanlara küçüklüklerinden itibaren böyle söylenerek, tehlikelerden uzak durmaları sağlanmış olur.

Ayrıca eski Türklerce ateş gök ile ışık aleminin ve nihayet güneşin bir timsalidir. Belki de buna bağlı olarak Asya Türklerinin çoğu ateşe bakarak fal açarlar. Kaynaklarda belirtildiğine göre bazı özel günlerde büyük ateşler yakılırdı. Ateşin alevi yeşile çalıyorsa yağmur, bereket ve mahsulün bol olacağına, kıızıla dönük ise savaş çıkacağına, sarıya çalıyorsa salgın ve hastalıkların yayılacağına, siyaha dönükse baştaki beyin ölümüne veya uzak yolculuklara yorulurdu. Bu durum hikâyelere de yansımıştır ve Manas Destanı’nda anlatıldığına göre, Manas’ın babası Cakıp Han ateşe bakıp, gelinlerinin mukadderatını söylemiştir. Dolayısıyla ateş ve ışık bu dünya ile eski Türklerin “Mengü Acun”¹⁷ dedikleri öbür dünya, yani gelecek arasında kozmik bir bağ kurmaya da yarar.

Netice itibarıyla Türklerin sosyal hayatlarındaki ateş ile ilgili inanışlar ihtiyaçlardan doğmuştur. Eskiden tıbbın geri olduğu devirlerde, bazı mikrobik ve bulaşıcı hastalıkların tedavisinde ateşten yararlanıldığını herkes bilmektedir ki, kaynaklarda anlatılanlar ve günümüzde tatbik edilen bazı geleneksel uygulamaların temelinde bu yatıyor.

Sibirya’daki Türkler ile Macarlarda yedi rakamı önem kazanmıştır. Bu inanış sonraki zamanlarda da sürdü. Çin yıllıklarını incelediğimizde, 591 tarihinde Kök Türk hakanı Çin imparatoruna üzerinde yedi değerli taşın süslediği bir tas gönderdiğini öğreniyoruz (Bahaeddin Ögel, “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987, s. 118; Mau-tsai, 1958, I. Buch, s. 68) ki, herhalde bu nesnenin yedi mücevherle süslenmesi sıradan bir şey olmasa gerekir (Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 136). Dolayısıyla eski Türklerce dokuz gibi yedi ve yedinin katları da kutsal idi. Bu durum aşağı veya yukarıdaki âlemin dokuz, on dokuz, yedi ya da on yedi kat olması ve Türk’ün cihan hâkimiyetiyle alâkalıdır.

¹⁶ Yapılan bazı çalışmalara göz attığımızda, eskiden yeni gelinlerin küle de bastırıldığını görüyoruz ki, bu durum da yine ocağı tütürmeyle ilgili idi. Bk. Rafael N. Bezertinov, “Türklerde ve Moğollarda Tengricilik İnancı”, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine*, der. E. Akgün, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 138.

¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 378.

Mesela Milattan önce 100 sıralarında gittikçe gerginleşen Türk-Çin münasebetleri, Hun kaganının diplomatik dostluk adımlarıyla bir ara yumuşadı. Hakan birçok hediyeler yollayarak, barış teklifinde bulundu. Bu duruma sevinen Çin hükümeti de altta kalmamak amacıyla sefirlerinden birinin değerli hediyelerle Türk ülkesine gitmesini kararlaştırdı. Fakat Türk kaganının yanına varan elçinin çok terbiyesizce davranması, Türk devletinin iç işlerine karışması ve bazı entrikalar çevirmesi yeniden ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Hatta baş elçi Hsü Wu vaktiyle Türklerin yanına sığınan Çinli komutan Kao-li ve Türk kaganın annesini de kaçırmayı deneyince hapsedildi. Öldürüleceğini sanan sefir korkudan canına kıymaya kalkışınca, yaralandığını ve Türk hekimler tarafından tedavi edildiğini de bilmekteyiz. Anlatıldığına göre, tabip (emçi) onun için yerde açtığı çukurun içerisine bir miktar kor ateş ve üzerine de kül döktürdü. Sonra Hsü Wu'yu yatırarak sırtına çıktı ve karın boşluğunda biriken kanın akmasını sağladı. İlginçtir ki, bugün dahi Türklerin yaşadığı pek çok yerde yaralı bölgeyi iyileştirmek ve kan akışını durdurmak için yaranın üstüne sıcak kül serpiildiğini biliyoruz.¹⁸

Bu anlatılanlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, Türklerde ateş ve ocağın kutluluğu düşüncesi iç içe geçmiştir. Ancak ateşin toplum hayatındaki rolünün iyi bilinmemesi yüzünden, hemen ateşle alâkalı bir düşüncenin “Türklerde ateş kültü” ismi altında birleştirildiğine şahit oluyoruz. Hatta Umay kültürünü bile doğrudan buna bağlayanlar vardır. Yine Sibirya Türklerinin bir duasında ateşle alâkalı şu cümlelere tesadüf etmekteyiz.¹⁹

Ayaz hanın parçası, ayın ve güneşin payı,

¹⁸ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2023, s. 149-150; Bezertinov, 2008, s. 141.

¹⁹ Yusuf Ziya Yörükan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri. Şamanizm*, haz. T. Yörükan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 40-41; Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 66-68, 128; Andrew Boyle, “Ortaçağ'da Türk ve Moğol Şamanizmi”, çev. O. Ş. Gökyay, *Türk Folklor Araştırmaları ve İncelemeleri*, S. 297, İstanbul 1974, s. 6941; Leonid Pavloviç Potapov, “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, çev. M. Turanlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. I, İzmir 1996, s. 227; Monguş, 1993, s. 98; Fatih Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *Bilig*, S. 45, Ankara 2008, s. 105; Fatih Mehmet Kabalak, *Çorum-Bayat Yöresinin Gelenek ve Görenekleri*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Bitirme Tezi, Ankara 2010, s. 13; İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 53; Sergey Malov, “Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları”, çev. Muvaffak Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5/2, İzmir 2005, s. 398; Halide Devrişeva, *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 113-114.

Altın yargı sen sor, alevli ateşe ulaştır!

Halka ardı kesilmeyen kısmet ver.

Her zaman ala dursun,

Halka bereket yetiştirip dursun,

Alevli ateşin sahibi,

Ayrılmaz can yaratmış,

Şaşmaz ruha biçim vermiş.

Alevli ateş sahibi Ak Yayık! Gökte Tanrı!

Yukarıda özetleyerek aktardığımız destanda da gördüğümüz üzere ısınmak, yemek pişirmek ve hastalık tedavisi gibi pek çok konuda insan oğlunun ihtiyacını karşılayan ateşe önem atfeden Türkler, bu yüzden onu kendi varoluş destanlarının içine de sokmaktan geri durmadılar. Aileleri akşamları etrafında birleştiren ve ısıtan, üzerinde yemeklerini pişirip, aynı kaptan karınlarını doyuran ateşin sönmesi, yukarıda söylediğimiz üzere ailenin de bir nev'i yok olması demektir. Fakat binlerce yıl sonra bu yazılanlara bakılarak, hiç alâkası bulunmadığı halde insanlar, Türkler ateşe tapıyorlardı gibi birtakım sonuçlara varmışlardır.

Ayrıca ocak ve onun üstünde yemek pişirilen büyük tencere veya kazan birlikteliğin sembolüdür. Bunların dağılması bir şekilde düzenin değişmesi anlamına gelir ki, Osmanlı zamanında askerlerin kazan kaldırması ya da devirmesi aile ocağına, dolayısıyla da baba yerine konan devlete başkaldırma anlamını taşımıştır. Bunun yanı sıra sonradan ateş ile ilgili Od Ana, Od Ata²⁰ gibi birtakım tahayyüllerin ortaya çıkması ve değişik ruhlarla bağlantılar kurulması, daha geç dönemlerde bazı dış tesirler yoluyla Sibiry Türklerinin kültür hayatına girmiştir. İşte bunlarla, temelde farklı işlevleri yüzünden saygı duyulan ateş kültürünü ilim adamlarının karıştırmaları ve onlardan başka neticeler çıkarmaları son derece yanlışır.

Kaynakça

Anohin, A. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Z. Karadavut-J. Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya.

²⁰ Bazı Türk coğrafyalarında ateşin tıpkı ana gibi insanları ısıtıp, bazı ihtiyaçlarının giderilmesine aracı olmasına binaen onun ruhunun bulunduğu düşünülerek Od Ana diye ad verildiğini görüyoruz. Bk. Saadettin Yağmur Gömeç, “Bazı Türk Gelenekleri ve Bunların Arkasında Yatan Gerçekler”, *Düşünce ve Tarih*, 10/116, Ankara 2024, s. 3-10.

- Bezertinov, R. N. (2008). “Türklerde ve Moğollarda Tengricilik İnancı”, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine*, der. E. Akgün, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Boyle, A. (1974). “Ortaçağ’da Türk ve Moğol Şamanizmi”, çev. O. Ş. Gökyay, *Türk Folklor Araştırmaları ve İncelemeleri*, S. 297, İstanbul, s. 6941-6950.
- Budda, A. H. Ö. (1935). *Dinler Tarihi*, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul.
- D’Ohsson, M. (1340-1342). *Moğol Tarihi*, ter. Mustafa Rahmi, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul.
- Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1963.
- Devrişeva, H. (2016). *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dıykanbayeva, M. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dilek, İ. (2007). “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, *Bilgi*, S. 43, Ankara, s. 33-54.
- Emet, C. (1993). “Dokuzun Sırrı ve Kara Lamba Dansı”, Aktaran, A. İnayet, *Milli Folklor*, 3/17, Ankara, s. 41-43.
- Eroğlu, E. F. (2017). *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Erzurumlu, K. (2007). *Gerçeğe Hu Diyelim*, Ufuk Ötesi Yayınları, Ankara.
- Freilitz-Rawlig (2008). *Türkmen Aşiretleri*, haz. A. Cin-H. Kortel-H. Eroğlu, IQ Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*, haz. İ. Aka-K. Y. Koprıman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2014). “Türk Adı Nasıl Ortaya Çıktı”, *Devlet*, 11/451, Ankara, s. 5054.
- Gömeç, S. Y. (2021). *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2021). *Türk Destanlarına Giriş*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2023). *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2023). *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S.Y. (2024). “Bazı Türk Gelenekleri ve Bunların Arkasında Yatan Gerçekler”, *Düşünce ve Tarih*, 10/116, Ankara, s. 3-10.

- İnan, A. (1972). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Kabalak, F. M. (2010). *Çorum-Bayat Yöresinin Gelenek ve Görenekleri*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, Ankara.
- Kaçalin, M. (1990). *Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Katanov, N. F. (2004). *Türk Kabileleri Arasında*, çev. A. Bağcı, Kömen Yayınları, Konya.
- Korkmaz, R. (1989). “Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri ve Bu Gelenegin Türk Dünyası İçindeki Yeri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 48, İstanbul, s.251-284.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, çev. S. Karatay, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Malov, S. (2005). “Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları”, çev. M. Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5/2, İzmir, s. 391-399.
- Mau-tsai, L. (1958). *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, I-II. Buch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Monguş, K. L. (1993). *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Novosti Tuvı, Kızıl.
- Ögel, B. (1987). “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 117-120.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Potapov, L. P. (1996). “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, çev. M. Turanlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. I, İzmir, s. 213-233.
- Suleymanov, S. (2013). *Kırım Karayları*, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Şahin, H. İ. (2013). “Türkmenistan’da Şamanlık/Kamlık Geleneğinin Günümüze Yansımaları: Şaman Od ve Küştdepti”, *Türük*, 1/1, Kastamonu, s. 183-197.
- Tanuğur, E. (2019). *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkihü'l-Âsâr Fî Vakı'ı Kazan ve Bulgar ve Mülûki't-Tatar Adlı Eserin Latinizesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tavernier, J. B. (1980). *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, çev. E. Gültekin, Tercüman Yayınları, İstanbul.

- Tunç, Z. (2007). *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I, Otağ Yayınları, İstanbul.
- Türk, V. (2009). “Ocak Sözü ve Ailesi”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Ankara, s. 251-258.
- Ünal, F. (2008). “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *Bilig*, S. 45, Ankara, s. 103-130.
- Yörükan, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri. Şamanizm*, haz. T. Yörükan, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

